

Стернічук В. Б.,*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземної та української філології
Луцького національного технічного університету***Літкович Ю. В.,***кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземної та української філології
Луцького національного технічного університету***Пасик Л. А.,***кандидат філологічних наук,
доцент кафедри німецької філології
Волинського національного університету імені Лесі Українки*

МНОЖИННА ПРИРОДА АВТОРСЬКОГО «Я» У ТЕКСТАХ УВЕ ЙОНСОНА

Анотація. У статті розглянуто засоби вираження категорії авторського «я» в творах Уве Йонсона. Визначено особливості взаємодії автора, наратора та читача в текстах письменника. Розкрито специфіку триєдності «автор-текст-читач», де чільне місце посідає предмет взаємодії тексту і читача – маркер присутності в творах. Народження смислу тексту пов'язане безпосередньо з актом читання, реалізація його значення – з імпліцитним автором. Авторство твору не зводиться до одного реально існуючого індивіда. «Розпилення» автора в художньому тексті («гіперавторство», М. Епштейн) дає підстави стверджувати про існування множинних «я» (багатоголосся) в текстах письменника. Щоб почути голоси нараторів, персонажів, потрібно зануритись у світ авторської свідомості – біографічного та імпліцитного автора. Свідченням експліцитного автора (очевидного наратора) у Йонсона виступають модуси споминів, імпліцитний автор реалізується як автор-стиль та автор-суб'єкт. Для творів Йонсона характерний прийом подвійної подієвості та накладання авторської, персонажної та нараторської технік. Однією з домінуючих ознак текстів є введення ключових образів, що дають підстави говорити про існування віртуального простору, в якому існують герої творів. Циклічність образів тільки підсилює створення реалістичної картини цілісного тексту. Інтертекстуальна складова: епіграфи, текст-в-тексті (цитати, алюзії тощо), мотиви, знаки, символи є відображенням позиції автора. Реалізація автора в тексті здійснюється шляхом декодування імпліцитного (інтертекстуального) коду. Фактографічний аспект – власні назви, різного роду інформація про час, місце, відстань – є одним із прийомів Йонсона, які підсилюють відношення основного тексту до його окремих частин. Створюється враження подвійної подієвості. Такий прийом дозволяє сприймати літературний твір у двох площинах: зовнішній (подієвій) та внутрішній (інтертекстуальній). Письменник трактує власне розуміння концептів (транспорт, реклама, телебачення, фотографія) і тим самим допомагає читачеві розкрити свої наміри, дозволяє зазирнути у світ авторської свідомості. Транспортна мережа як пульсуюча артерія міста є символом циклічності та швидкоплинності, безвиході та марності життя «простих людей», що не можуть

подолати перебіг часу та знайти свій пункт призначення. Високий рівень інформативності слугує експлікацією автора у власних творах.

Спіральність оповіді, парадоксальні метафори, нелінійність, «поетика повторів», «хрящоподібні речення», ігровий стиль – складники поетикальної стратегії Уве Йонсона, що спрямовані на розуміння «моделі світу» мекленбургського письменника.

Ключові слова: наратор, автор, читач, експлікація, демаскування, імпліцитність, експліцитність, ідентичність.

Постановка проблеми. У своїх літературознавчих розвідках науковці не раз зверталися до проблем експлікації автора у власних творах, взаємин автор – читач, ролі емпіричного та біографічного автора задля розуміння художнього тексту та ідентифікації митця. Статус автора пройшов довгий шлях від пошуків власної ідентичності до втрати «самості» в літературному творі. Тому у даному контексті є сенс говорити про певне «звільнення» авторської особи. Це так, ніби література витискає з митця побут з усіма його дрібними клопатами, а натомість рецепіює в ньому лише потяг до художньої індивідуалізації. Тобто, щоб «дійти до себе самого, він мусть покинути себе, віддатися безмірові предметів, людей, краєвидів, адже тільки через них він зможе зреалізуватися як цілість у почутті власної достатності [1, с. 209]. Відтак, тримаючи в руках книгу, респондент обов'язково відчуватиме незримую присутність автора, однак без видимих біографічних, соціальних характеристик тощо.

Натомість «втрата автора» відкриває нові можливості для читачької рецепції – йдеться про вміння декодувати тексти, ідентифікувати творця серед безлічі інших голосів. Іншими словами, йдеться про процес нового способу читання, у якому читач отримав статус дослідника-інтерпретатора. Як слушно зауважила М. Гірняк, «читач, якому твір залишає простір для свободи дій, бере участь у своєрідній грі творення ідентичностей тексту» [2, с. 50]. Концепція читачької рецепції може стати ключем до розуміння авторської свідомості. Водночас читач постає перед новою загрозою – втрати власної ідентичності.

Тобто йдеться про складний процес, де читач є своєрідним прикриттям (Deckadresse) для авторського самовираження. Показовою з цього огляду є розвідка Ервінга Гоффмана (Erving Goffman) щодо самопредставлення письменницького «Я». У праці під назвою «Wir alle spielen Theater» (1991) / «Ми всі граємо в театр» він стверджує, що кожен учасник комунікації (себто автор, наратор, персонажі) намагаються дефініювати ситуацію та враження від неї на власний розсуд таким чином, як цього від них очікують інші співрозмовники («публіка») – тенденція до ідеалізації свого «Я» перед публікою (тобто потенційними читачами); намагання тієї ж публіки встановити авторську автентичність [3]. Іншими словами, театралізація – це маска, що приховує автора-актора та «культивує фальшивого письменника, що неусвідомлено бунтує проти психологізму, будучи нездатним до психологічного самоаналізу» [4, с. 398].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою для вивчення природи «авторського я» стали праці російських науковців М. Бахтіна, В. Виноградова, О. Геймбух, Л. Гінзбург, Б. Кормана, В. Тюпи, Б. Успенського та інших. Важливими дослідженнями для розуміння проблеми автора та авторської свідомості є розвідки західноєвропейських та українських дослідників – С. Фіша, С. Четмена, В. Буга, Г. Прінса, М. Бланшо, Ю. Крістєвої, Т. Воропай, М. Гірняк та ін. Проте ряд питань проблеми залишаються недостатньо дослідженими, а висновки – суперечливими, існує обмаль узагальнюючих робіт, а також тих досліджень, у яких би вивчалися особливості авторського «я» в творах різних письменників.

Мета та завдання статті – дослідити засоби вираження категорії «авторського я» в художньому творі. Визначити особливості взаємодії автора, наратора та читача в текстах У. Йонсона.

Виклад основного матеріалу. Для того щоб ідентифікувати «правдивого» автора, потрібно зануритись у світ голосів персонажів, декодувати особу наратора у тексті, стати глядачем гри «автор – читач». Процес декодування, розгадування текстових кодів (за Бартом, наративного, ігрового, хронологічного, культурного, суспільного, метамовного тощо) слугує, на наше переконання, цілісному і зрозумілому прочитанню художніх текстів.

Німецькі літературознавці, що досліджували прозову манеру Уве Йонсона (Norbert Mecklenburg [5], Katja Leuchtenberger [6], Sonja Helzinger [7], Eberhard Fahlke [8]), у своїх наукових розвідках наголошували на тому, що репрезентація себе як автора ніколи не була самоціллю для мекленбургського письменника. У творах він завжди залишався «дистанційним» спостерігачем, неодноразово наголошуючи, що для того щоб писати, авторові потрібно триматись осторонь.

Творча манера Йонсона впізнавана завдяки поліфонії, інтертекстуальності, топографічному оповідному принципу, а перші романи «Здогадки про Якоба» (1959), «Третя книга про Ахіма» (1961) були справжнім експериментом у реалістичному письмі завдяки яскравому авторському стилю, фрагментарності, надлюбові до деталей, ігноруванню всіх граматичних, пунктуаційних та сюжетних норм. У такий спосіб «Автор-стиль» (М. Легкий) робить читачеві пропозицію прийняти правила оповідної гри, щоб мати можливість потрапити у світ його «мультиперспективної оповіді».

Розпізнати автентичного автора у художньому творі видається надскладним завданням, оскільки його голос у тексті продукує численні «я», і щоб почути ці голоси, потрібно зануритись у світ авторської свідомості. Саме тому М. Гірняк

пропонує розглядати авторську свідомість «як складну метатекстуальну категорію (ідеться наближення до автора «через» текст і «з-поза» тексту), цілісну функціональну систему, що передбачає тісний взаємозв'язок психологічних (емоційних, інтелектуальних etc.) структур свідомості письменника, його внутрішнього та прихованого життя, зі структурами наративними» [9, с. 168–172]. Під цим терміном дослідниця пропонує розуміти, з одного боку, біографічного автора (відповідно-експліцитного), а з іншого – через текстуальний простір апелює до лімінального автора (імпліцитного) – реалізується в тексті як автор-стиль, автор-функція, автор-концепція, автор-суб'єкт (наратори та персонажі) [2].

Особливістю оповідної перспективи у творах Йонсона є накладання авторської, нараторської і персонажної технік. Обраний автором наратор є, з одного боку, автор-оповідач (Genossen Schriftsteller), а з іншого – спогади головного персонажа від третьої особи, тобто «авторське невтручання з використанням 3-ої особи» (Н. Фрідман). Саме митець у творі є гарантом правди, а процес створення фікції функціонує однаково із процесом пам'яті та спогадів. «Спіральний» тип оповіді забезпечує появу тих самих персонажів у різних творах письменника. Усі фіктивні персонажі текстів Йонсона розмовляють його голосом. Це так, ніби оповідь веде автор, але не від власного імені (Ж. Женетт). В такому разі можна говорити про нараторів – голосів, які є безпосереднім відображенням авторських суджень, його візій, вподобань. Всезнаючі наратори – голоси, виконують функцію численних «я» письменника у тексті, є дрібними частинами пазлу, який потрібно скласти воедино задля викриття постаті автора та розуміння «моделі світу» (У. Йонсон).

Наративна модель, коли письменник з'являється в текстах *mit Leib* («у власному тілі»), або ж *ohne Leib* (Ф. Штанцель), присутність голосів, що замінюють наративні форми, спіральність оповіді, свідчать про спорідненість усіх творів Уве Йонсона та дозволяють розглядати творчість письменника як цілісний текст. Циклічність образів тільки підсилює створення реалістичної картини цілісного тексту.

Художня система модернізму та постмодернізму передбачає створення особливої поведінки автора в літературному творі. І хоча автор, за Ж. Женеттом, не завжди веде оповідь від свого імені, однак постає у тексті як фіксатор подій, експліцитний або очевидний наратор. Експліцитного автора можна розпізнати за жанрово-стильовими ознаками: у Йонсона це так звані модули спогадів. Свідченням експліцитної оповіді виступають топографічні назви, біографічні, історичні спогади. Читач блукає вулицями близького автору Мекленбургу, розкодує «історичну поведінку персонажів» (Ю. Лотман).

У романі «Здогадки про Якоба» (1959) самопрезентація автора відбувається за відсутності голосу я-наратора. Натомість переважає персональна оповідна техніка на рівні монологу та діалогів. Здогадки про смерть Якоба, що загинув за незрозумілих обставин, представлені в романі «оркестром голосів» тих, хто його знав. Йонсон у такий спосіб «своїми мовними жестами регулює розмову персонажів» (Соня Гельцінгер) [7, с. 39]. Крім того, множинність «я-голосів» дає змогу наблизитись до постаті автора, ідентифікувати його мінливу сутність, розпізнати натяки, зрозуміти мотиви, гру, яку автор-творець розігрує з потенційним читачем.

Досліджуючи творчу манеру та стиль Йонсона, літературознавці сходилися на тому, що Wenn-Dann-Erzählensystem

(«оповідна система здогадок») спадкує найкращим традиціям теорії ймовірності та характеризується тісним зв'язком фікційного та фактичного. Тобто імпліцитний нарратив у Йонсона позначений численними маркерами, які слугують способом існування автора в тексті: «підбір елементів (персонажів, ситуацій, дій, речей, думок і способів зображення героїв і подій як нарративного матеріалу; конкретизація, деталізація підібраних елементів; композиція оповідного тексту; мовна (лексична і синтаксична) презентація композиційних елементів; оцінювання підібраних елементів; роздуми, коментарі та узагальнення наратора» [10, с. 39].

Характерна для Йонсона метафоричність слова, структурованість, присутність у текстах, за Р. Бартом, «абсолютної деталі» створюють враження «мерехтливої» дійсності. Загалом такі лексеми, як транспорт, подорож, реклама, міст, телебачення, фотографія, газета, можна вважати текстуальною стратегією Йонсона, яка спрямована націлити читача демаскувати особу автора.

Варто наголосити на тому, що модель транспортної мережі у творчості мекленбургського письменника слугує «одним із принципів організації тексту» (З.І. Кучер). «Парадоксальні образи-метафори» (Ж. Дерріда) всюди переслідують своїх героїв як неминучий фатум. Трамвай, автомобіль, велосипед, поїзд – ключові метафоричні образи, що є проєкцією емоційних станів героїв: безвихідь, відчуження, пересторога, як перешкода на шляху до самого себе, свого втраченого Я, а з іншого боку – відчуття свободи та сподівання пізнавати «чужий» світ, що пульсує за межами залізничних колій та транспортних мереж.

Письменник трактує власне розуміння концепту транспорт (Transportunternehmen), тим самим «позатекстово» допомагає читачеві розкрити свої наміри, дозволяє зазирнути у світ авторської свідомості як один зі способів налагодження діалогу із читачем. «Метафоричний концепт потягу» змінює перспективи та часові проміжки, долає відстані та горизонти – все для того, щоб підсилити пізнавальну парадигму читачької рецепції. Транспортна мережа як пульсуюча артерія міста є символом циклічності та швидкоплинності, безвиході та марності життя «простих людей», що не можуть подолати перебіг часу та знайти свій пункт призначення.

Фактографічний аспект – власні назви, різного роду інформація про час, місце, відстань – є одним із прийомів Йонсона, які підсилюють відношення основного тексту до його окремих частин. Створюється враження подвійної подієвості. Такий прийом дозволяє сприймати літературний твір у двох площинах: зовнішній (подієвій) та внутрішній (інтертекстуальній). Потрібно відзначити високий ступінь інтертекстуальності текстів Йонсона. Завдяки інтертекстуальній інтерпретації (третьому текстові): епіграфам, тексту-в-тексті (цитати, алюзії тощо), мотивам, знакам, символам, автор натякає на свою реальну ідентичність, але водночас інтертекстуальний складник «свідчить про подвійність авторського існування» (М. Гірняк).

Ще одним прийомом імпліцитного «втручання» автора у власні твори є, безперечно, створення особливого оповідного стилю. Проблема поділу Німеччини, повосенний тягар спонукали Йонсона до застосування «ігрового стилю» (С. Жигун), головною характеристикою якого є «установка на мовну гру, що трактується як сукупність ігрових маніпуляцій з лексичними,

граматичними, фонетичними ресурсами мови» [11, с. 7]. Оповідна техніка письменника має форму «спіральної симетрії». Можна вважати, що «довільна гра в текстотворення» (І. Бехта) є способом ставлення до світу, яка проявляється в організації тексту, використанні композиційних та стильових прийомів. Йонсон використовує усі потенційні можливості мови для майбутніх маніпуляцій. «Невмовно хрящоподібні речення» (Тоніо Крюгел), повна відсутність орієнтирів для виділення синтаксичних конструкцій, вживання англіцизмів, ігнорування пунктуаційних правил, друкування курсивом (Kursivdruck) для позначення суб'єктивних процесів – це ознаки творчого експерименту письменника заради викриття художньої загадки, маркер впізнаваності, можливість потенційному читачу зануритись у світ авторської свідомості.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок. Вирішуючи проблему авторської присутності у творах, дослідники зійшлися на думці, що автор повинен реалізувати «потенції тексту» (Вольфган Ізер) засобом активації читачької уяви. Образи, що постають за читачькою уявою, є маркерами письменницької присутності в тексті. Завдяки голосам нараторів, персонажів відбувається процес ідентифікації та демаскації особи автора. Втручання автора у тексти відбувається шляхом «розпилення авторства» (П. Епштейн) та тексту віртуальними просторами – це можливість розпізнати лімінального автора (імпліцитного) та біографічного експліцитного). Застосування складних авторських синтаксичних конструкцій та стилістичних прийомів; авторефлексійності (власна інтертекстуальність), що виявляється в імпліцитно створеній хронологічній таблиці творчості, індивідуальна форма нарації та тип нарації, високий рівень інформативності слугують експлікацією автора у власних творах.

Література:

1. Рішар Ж.П. Смерть та її постаті. Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. Львів : Літопис, 2002. С. 209.
2. Гірняк М. Таємниця роздвоєного обличчя: Авторська свідомість в інтелектуальній прозі Віктора – Петрова Демонтовича. Львів : Літопис, 2008. 286 с.
3. Goffman E. Wir alle spielen Theater. Die Selbstdarstellung im Alltag. München : Piper Verlag, 2003. 251 S.
4. Зборовська Н. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури : монографія. Київ : Академвидав, 2006. 504 с.
5. Mecklenburg N. Die Erzählkunst Uwe Johnsons: "Jahrestage" und andere Prosa. Frankfurt a. Mine : Suhrkamp Verlag, 1997. 536 S.
6. Leuchtenberger K. Uwe Johnson. Leben. Werk. Wirkung. Frankfurt a. Mine : Suhrkamp Verlag, 2010. 158 S.
7. Helzinger S. Erinnern und Erzählen. Ein Versuch über Uwe Johnson und Crista Wolf. Johnsons Jahrbuch 11. Göttingen, 2005. S. 1–15.
8. Fahlke E. Ich überlege mir die Geschichte. Uwe Johnson im Gespräch. Frankfurt a. Mine : Suhrkamp Verlag, 1988. 360 S.
9. Гірняк М. Поняття автора й авторської свідомості в контексті термінологічних проблем сучасного літературознавства. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Вип. 22. С. 168–172
10. Шмид В. Нарратология. Москва : Языки славян. Культуры, 2003. 312 с.
11. Жигун С.В. Гра як художній прийом в епічному тексті (На матеріалі прози українських письменників 10–20-х років ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06 – теорія літератури. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2009. 22 с.

Sternichuk V., Litkovych Yu., Pasyk L. The first person narrative and its multiple nature in the texts of Uwe Johnson

Summary. The first person narrative is identified in the works of Uwe Johnson. Peculiarities of the author, narrator and reader interaction in the writer's texts are determined. The specifics of the trinity "author-text-reader" are revealed, where the subject of interaction between the text and the reader, the marker of presence in the texts, occupies a prominent place. The birth of the meaning of the text is directly related to the act of reading, the realization of this meaning is related to the implicit author. The work of authorship is not limited to one real individual. "Scattering" of the author in the literary text ("hyperauthorship" M. Epstein) gives grounds to assert the existence of multiple "I" (polyphony) in the writer's texts. To hear the voices of narrators, characters, you need to immerse yourself in the world of authorial consciousness. The latter is a biographical and implicit author. Johnson's testimony of the explicit author (the obvious narrator) is the modes of memory; the implicit author is realized as the author-style and the author-subject. Johnson's texts are characterized by the reception of double action and the imposition of author-character-narrator's techniques. One of the dominant features of the texts is the introduction of key images that give reason to talk about the existence of a virtual space in which there are texts heroes. The cyclical nature of the images only reinforces the creation

of a realistic picture of the whole text. Intertextual component: epigraphs, a text within a text (quotes, allusions, etc.), motifs, signs, and symbols are a reflection of the position of the author. The author is implemented in the text by decoding the implicit (intertextual) code. The factual aspect – proper names, various kinds of information about time, place, and distance – is one of Johnson's techniques that enhance the relationship of the main text to its individual parts. The impression of double action is created. This technique allows to perceive a literary work in two planes: external (event) and internal (intertextual). The writer interprets his own understanding of the concepts (transport, advertising, television, and photography) and thus helps the reader to reveal their intentions, allow looking into the world of authorial consciousness. The transport network as a pulsating artery of the city is a symbol of cyclical and ephemerality, hopelessness and futility of life of "ordinary people" who cannot overcome the passage of time and find their destination. The high level of informativeness serves as an explication of the author in his own works.

The spiraling narrative, paradoxical metaphors, nonlinear storytelling, the "poetics of repetition", "cartilaginous sentences", and the play style are components of Uwe Johnson's poetic strategy aimed at understanding the "model of the world" of the Mecklenburg writer.

Key words: narrator, author, reader, explication, unmasking, implicitness, explicitness, identity.